

GROK=====24aug26

➔ V Wanneer is de boekdrukkunst uitgevonden en waar?

➔ A Rond 1440 in Mainz (Duitsland), door Johannes Gutenberg.

In de westerse geschiedenis wordt Johannes Gutenberg (ca. 1398–1468) uit Mainz gezien als de uitvinder van de moderne boekdrukkunst met losse loden letters en een drukpers. Hij experimenteerde waarschijnlijk al in de jaren 1430–1440 (mogelijk in Straatsburg) en had rond 1450 een werkende drukkerij in Mainz. Zijn bekendste werk is de Gutenbergbijbel (ca. 1452–1455).

Belangrijke nuances

- **Eerdere druktechnieken in Azië:** Houtblokdruk bestond al eeuwen eerder in China (oudste bekende gedrukte boek: de *Diamantsoetra* uit 868). Losse letters van porselein werden rond 1040 uitgevonden door Bi Sheng in China. In Korea werd al in de 13e–14e eeuw met metalen letters gedrukt; het oudste bewaarde voorbeeld is de *Jikji* uit 1377.
- Gutenberg combineerde bestaande technieken (o.a. een aangepaste wijnpers, oliehoudende inkt en gietbare metalen letters) tot een efficiënt, herbruikbaar systeem dat massaproductie van boeken mogelijk maakte. Daardoor verspreidde de techniek zich snel over Europa.
- In Nederland werd de uitvinding soms toegeschreven aan Laurens Janszoon Coster uit Haarlem, maar dat is een mythe zonder stevige historische basis.

Kortom: de doorbraak die we in Europa “de boekdrukkunst” noemen, vond plaats rond 1440 in Mainz door Gutenberg.

→ V Wat is de invloed op lezen sinds ~1440?

→ A De boekdrukkunst (rond 1440) had een revolutionaire en langdurige invloed op lezen. Ze veranderde niet alleen *hoeveel* mensen lazen, maar ook *hoe*, *wat* en *waarom* ze lazen. Historici zoals Elizabeth Eisenstein noemen de drukpers een “agent of change” die de overgang van een overwegend orale/manuscriptcultuur naar een printcultuur mogelijk maakte.

1. Boeken werden massaal beschikbaar en veel goedkoper

Voor 1440 waren boeken handgeschreven manuscripten: zeldzaam, duur en vaak alleen beschikbaar in kloosters of bij de elite. Na Gutenberg daalden de prijzen sterk (schattingen spreken van een daling van circa 60–70% binnen enkele decennia). Binnen 50–100 jaar verschenen miljoenen gedrukte boeken in Europa. Dit maakte lezen voor een veel bredere groep mogelijk.

2. Geletterdheid steeg (geleidelijk maar structureel)

- In de Middeleeuwen was geletterdheid vooral beperkt tot geestelijken, geleerden en een kleine elite.
- De drukpers stimuleerde het leren lezen, vooral door religieuze teksten in de volkstaal (zoals Luthers Bijbelvertaling). Protestantse regio's bevorderden actief leesonderwijs zodat mensen de Bijbel zelf konden lezen.
- In de 16e–18e eeuw groeide de geletterdheid merkbaar, vooral in steden. In de 19e eeuw (met verplichte onderwijs en goedkopere papierproductie) werd massale geletterdheid een realiteit in West-Europa.

Lezen werd daardoor niet langer een privilege, maar een steeds normalere vaardigheid.

3. Verandering in leespraktijken

- **Van intensief naar extensief lezen:** Mensen lazen vroeger weinig boeken, maar die herhaaldelijk en intensief (vaak hardop of in groep). Met de overvloed aan boeken ontstond “extensief” lezen: meer en sneller lezen van uiteenlopende teksten.
- **Van luid/communautair naar stil/privé:** Gedrukte boeken bevorderden stil en individueel lezen.
- **Verschuiving naar volkstaal:** Aanvankelijk was Latijn dominant; later verschenen steeds meer boeken in het Duits, Nederlands, Frans, Engels enzovoort. Dit maakte lezen toegankelijker voor niet-geleerden.

4. Culturele en intellectuele gevolgen

- **Verspreiding van ideeën:** De Reformatie, Renaissance en wetenschappelijke revolutie versnelden enorm doordat teksten snel en identiek konden circuleren. Luther's geschriften bereikten binnen enkele jaren miljoenen exemplaren.
- **Standaardisatie:** Teksten werden vastgelegd (geen kopieerfouten meer), wat betere wetenschap, wetgeving en onderwijs mogelijk maakte. Indexes, inhoudsopgaven en citatiesystemen werden praktischer.
- **Nieuwe genres en publieken:** Pamfletten, kranten, romans, schoolboeken en populaire literatuur ontstonden of bloeiden op. Er ontstond een “lezend publiek”.

5. Langetermijn- en hedendaagse effecten

De drukpers legde de basis voor modern onderwijs, universiteiten, openbare bibliotheken en de informatiemaatschappij. Lezen werd een centrale vaardigheid voor kennisverwerving, kritisch denken en maatschappelijke participatie.

In de 20e–21e eeuw blijft drukwerk relevant: onderzoek toont dat lezen op papier vaak beter is voor diep begrip, concentratie en langetermijnretentie dan digitaal lezen (vooral bij kinderen en complexe teksten). Digitale media bieden snelle toegang, maar kunnen leiden tot oppervlakkiger lezen.

Samenvattend: Sinds ~1440 is lezen van een zeldzame, elitaire en vaak collectieve activiteit uitgegroeid tot een wijdverspreide, individuele en democratiserende vaardigheid. De drukpers maakte kennis toegankelijker, stimuleerde geletterdheid en veranderde de manier waarop mensen de wereld begrepen en bespraken. Die invloed werkt tot op de dag van vandaag door.

→ V Hoe was de situatie m.b.t. het lezen tussen jaar 0 en jaar 1440?

→ A Tussen het jaar 0 en 1440 was lezen in (West-)Europa een beperkte, vaak elitaire en grotendeels orale activiteit. De situatie verschilde sterk per periode, regio en sociale groep. Massale geletterdheid bestond niet; de overgrote meerderheid van de bevolking was analfabeet of slechts beperkt functioneel geletterd.

Oudheid (ca. 0–500)

In het Romeinse Rijk lag de geletterdheid hoger dan in de latere Middeleeuwen, maar bleef beperkt. Schattingen variëren: vaak 5–15% van de totale bevolking, met pieken tot 20–30% in sommige Hellenistische of Romeinse steden onder burgers. Vrouwen, slaven en plattelandsbewoners waren duidelijk minder geletterd.

- **Wie las?** Vooral de elite, ambtenaren, handelaren en een deel van de stedelijke middenklasse. Onderwijs was privé of via beperkte scholen.
- **Hoe las men?** Meestal hardop (publiek of zachtjes voor zichzelf). Stil lezen kwam voor (al bij Alexander de Grote en later bij Ambrosius), maar was minder vanzelfsprekend en soms opvallend. Teksten stonden vaak in *scriptio continua* (zonder woordscheiding), wat hardop lezen vergemakkelijkte.
- **Materialen:** Papyrusrollen (*volumen*). Vanaf de 2e–4e eeuw verspreidde de *codex* (gebonden boek met pagina's) zich, vooral onder christenen. Dit was praktischer om in te bladeren en teksten naast elkaar te leggen.

Na de val van het West-Romeinse Rijk (5e eeuw) daalde de geletterdheid in West-Europa sterk.

Vroege Middeleeuwen (ca. 500–1000)

Geletterdheid werd grotendeels beperkt tot de clerus en kloosters. Het platteland en de meeste leken (inclusief veel edelen) waren analfabeet. Schrift diende vooral administratie, recht en religie.

- **Kloosters als centra:** Monniken kopieerden teksten in *scriptoria*. Zij bewaarden klassieke en christelijke kennis. Karel de Grote (eind 8e/begin 9e eeuw) stimuleerde onderwijs en standaardisering van het schrift (Karolingische minuskel) via de *Admonitio generalis*.
- **Leespraktijken:** Nog steeds vaak hardop. Ierse en Angelsaksische scribenten introduceerden woordscheiding en betere interpunctie, wat stil lezen makkelijker maakte. Dit verspreidde zich later naar het vasteland.
- **Materialen:** Perkament (van dierenhuiden) verving papyrus. Boeken waren zeldzaam, duur en zwaar; één codex kon tientallen huiden kosten.

In het Byzantijnse Rijk en de islamitische wereld bleef de geletterdheidscultuur sterker intact.

Hoge en late Middeleeuwen (ca. 1000–1440)

Geleidelijke opleving, vooral vanaf de 12e eeuw. Universiteiten (Bologna, Parijs, Oxford) ontstonden, steden groeiden en de handel vroeg om meer administratieve geletterdheid. Rond

1450 lag de geletterdheid in West-Europa naar schatting rond de 10–15% (hoger in Italiaanse en Nederlandse steden, lager op het platteland en in Oost-/Zuid-Europa).

- **Wie las?** Geestelijken, geleerden, een deel van de adel, kooplieden en ambtenaren. Vrouwen lazen vaker in adellijke of devotionele kringen. Leken lazen steeds vaker in de volkstaal (Middelnederlands, Frans, Duits).
- **Hoe las men?** Verschuiving naar meer stil en privé lezen, vooral bij scholastici en in devotionele praktijken (12e–15e eeuw). Hardop lezen bleef belangrijk: preken, voorlezen van literatuur (ridderromans, heiligenlevens) en gezamenlijke lezing. Veel literatuur was bedoeld om gehoord te worden.
- **Boeken en productie:** Alles handgeschreven (manuscripten). Kopieerwerk was “monnikenwerk”: traag, kostbaar en foutgevoelig. Verlichte handschriften met miniaturen waren luxegoederen. Er circulerden al Bijbelvertalingen in de volkstaal en populaire teksten, maar in kleine oplages.
- **Orale cultuur dominant:** De meeste mensen kenden verhalen, wetten en religieuze inhoud via luisteren (bardenzang, prediking, toneel). Geletterdheid betekende soms ook “weten hoe schrift werkt” zonder zelf vloeiend te kunnen lezen of schrijven.

Samenvatting van de situatie tot 1440

Aspect	Kenmerken
Geletterdheid	Laag (vaak <15%), elitaire/clericale aangelegenheid
Leeswijze	Overwegend hardop; stil lezen groeit langzaam
Boeken	Handgeschreven, duur, zeldzaam (perkament)
Taal	Latijn dominant; volkstaal groeit later
Cultuur	Sterk oraal; schrift ondersteunt, vervangt niet

Lezen was dus geen alledaagse vaardigheid voor de massa, maar een krachtig instrument in handen van een beperkte groep. De boekdrukkunst na 1440 zou deze situatie fundamenteel veranderen door boeken massaal en goedkoper beschikbaar te maken.

→ V Hoe was wat dat betreft de situatie vóór jaar 0?

→ A **Vóór het jaar 0 was lezen nog sterker beperkt tot een kleine elite van specialisten en was de cultuur overwegend oraal.** Schrift bestond al duizenden jaren, maar geletterdheid bleef overal een zeldzame, functionele vaardigheid. Massale geletterdheid kwam nergens voor.

Oorsprong van het schrift (ca. 3200–1000 v.Chr.)

In Mesopotamië (Sumeriërs, later Babylon en Assyrië) en Egypte ontstond het schrift vooral voor administratie, boekhouding, wetten en religieuze doeleinden.

- **Mesopotamië:** Spijkerschrift op kleitabletten. Geletterdheid was vrijwel exclusief voor professionele scribenten. Schattingen voor steden als Ur (rond 2000 v.Chr.) liggen rond 1% of minder.
- **Egypte:** Hiërogliefen en hiëratisch schrift op papyrus of steen. Leesvaardigheid was eveneens sterk beperkt (vaak geschat op $\leq 1\%$, soms tot enkele procenten in latere periodes). Lezen betekende meestal hardop voordragen of reciteren. De scribent genoot hoog aanzien.

In beide culturen diende schrift vooral als geheugensteun en controle-instrument voor de macht (tempels, paleizen, bureaucratie). Creatieve literatuur bleef lang overwegend oraal.

Opkomst van alfabetische schriften

Rond 1800–1000 v.Chr. ontwikkelden zich in de Levant (o.a. bij de Feniciërs) eenvoudigere alfabetische systemen. Dit maakte leren lezen en schrijven toegankelijker dan de complexe spijker- of hiërogliefensystemen.

De Grieken namen rond 800 v.Chr. het Fenicische alfabet over en pasten het aan (toevoeging van klinkers). Dit was een belangrijke stap.

Archaïsch en klassiek Griekenland (ca. 800–323 v.Chr.)

- **Geletterdheid:** Nog steeds laag. Schattingen liggen globaal rond 5–10% van de bevolking, met hogere percentages onder mannelijke burgers in democratisch Athene (mogelijk 10–20% basisvaardigheid). Vrouwen, slaven en plattelandsbewoners waren meestal ongeletterd. Sparta gebruikte schrift relatief weinig.
- **Onderwijs:** Privé en beperkt tot welgestelden. Jongens leerden letters, lettergrepen en teksten (vooral Homerus) uit het hoofd. Scholen bestonden, maar er was geen openbaar massaal onderwijssysteem.
- **Leespraktijken:** Overwegend hardop. Literatuur (epos, lyriek, drama) werd voorgedragen of opgevoerd. Stil lezen kwam voor, maar was uitzonderlijk genoeg om opgemerkt te worden. Teksten stonden vaak zonder woordscheiding.
- **Materialen:** Papyrusrollen, ostraca (potscherven), inscripties. Privécollecties en tempelarchieven bestonden; echte bibliotheken ontstonden later.

Homerus' epen hadden orale wortels en werden pas later vastgelegd. Schrift ondersteunde de cultuur, maar verving de mondelinge traditie niet.

Hellenistische periode en Romeinse Republiek (tot ca. 1 v.Chr.)

- Geletterdheid steeg enigszins in steden door handel, administratie en onderwijs. In Hellenistische steden en later Rome was er meer “craft literacy” (functionele geletterdheid bij ambachtslieden en handelaren). Maximale schattingen voor steden liggen rond 10–20–30%, maar voor de totale bevolking veel lager.
- Bibliotheken bloeiden (Alexandrië was legendarisch). Er ontstond een boekhandel in papyrusrollen.
- Romeinen namen Griekse praktijken over. Onderwijs bleef privé of semi-privé; lezen en schrijven dienden vooral retorica, recht en bestuur.
- Lezen bleef grotendeels vocaal en sociaal. Scribenten en voorlezers (vaak slaven) speelden een grote rol.

Algemeen beeld vóór jaar 0

Kenmerk	Situatie vóór 0
Geletterdheid	Zeer laag (meestal 1–10%, hoger in steden/elites)
Wie	Scribenten, priesters, elite, later ook handelaren
Leeswijze	Bijna altijd hardop / voordracht
Functie van schrift	Administratie, religie, macht, elite-cultuur
Cultuur	Sterk oraal; schrift was hulpmiddel, geen vervanging

Schrift was een krachtig maar exclusief instrument. De overgang naar bredere (maar nog steeds beperkte) geletterdheid in de Grieks-Romeinse wereld was een langzaam proces dat pas na de introductie van het alfabet echt op gang kwam. De situatie na jaar 0 (die we eerder bespraken) bouwde hierop voort, met een geleidelijke daling in West-Europa na de val van Rome.

→ V Wat zou de conclusie kunnen zijn m.b.t. het lezen door het publiek door de uitvinding van de boekdrukkunst?

→ A De conclusie is dat de uitvinding van de boekdrukkunst rond 1440 de beslissende technologische voorwaarde schiep waardoor lezen van een elitaire, schaarse en overwegend orale activiteit kon uitgroeien tot een toegankelijke vaardigheid voor een steeds breder publiek.

Kern van de verandering

Vóór 1440 was lezen door de eeuwen heen (van de oudheid tot de late Middeleeuwen) structureel beperkt:

- Geletterdheid bleef laag (vaak slechts enkele procenten tot maximaal 10–15% in West-Europa rond 1450).
- Boeken waren handgeschreven, duur en zeldzaam.
- Lezen was vooral het domein van geestelijken, geleerden en een kleine elite.
- De cultuur bleef sterk oraal: de meeste mensen kenden teksten via luisteren.

De drukpers doorbrak dit fundamenteel door:

- Boeken **massaal en veel goedkoper** te maken.
- Teksten identiek en betrouwbaar te verspreiden.
- De overgang te faciliteren van intensief/communautair lezen naar extensief, stil en privé lezen.
- De verspreiding van volkstaalteksten, pamfletten, Bijbels en later kranten en schoolboeken mogelijk te maken.

Niet onmiddellijk massaal, wel onomkeerbaar

De drukpers alleen zorgde niet meteen voor universele geletterdheid. Dat proces duurde eeuwen en had ook andere motoren nodig (Reformatie met nadruk op Bijbelles, steden, handel, verplichte onderwijs, industrialisatie). Maar zonder de drukpers was massale leescultuur ondenkbaar geweest. Zij legde de materiële basis waarop latere ontwikkelingen konden bouwen.

Eindconclusie

De boekdrukkunst markeert het keerpunt waarop lezen door “het publiek” (in plaats van alleen door specialisten) structureel mogelijk werd. Wat eeuwenlang een zeldzaam privilege was, werd geleidelijk een wijdverspreide maatschappelijke vaardigheid. Daarmee veranderde niet alleen de toegang tot kennis, maar ook de manier waarop mensen dachten, debatteerden en de wereld begrepen. De moderne leescultuur — met al haar sterke en zwakke kanten — begint in wezen bij Gutenberg.

→ V Ga na wat de invloed is vanaf 1440 tot nu en maak een onderscheid met de introductie van de PC wat nu uitmondt in Social Media. Met betrekking tot het lezen door het publiek (toename, afname, etc).

→ A Van 1440 tot nu is er een duidelijke tweedeling te maken in de invloed op het lezen door het publiek.

1. De drukpers-periode (ca. 1440 – eind 20e eeuw): sterke toename

De boekdrukkunst legde de basis voor een geleidelijke, maar uiteindelijk massale uitbreiding van lezen door het publiek.

- **15e–18e eeuw:** Langzame maar structurele stijging van geletterdheid. Rond 1450 lag die in West-Europa rond 10–15%. Tegen 1700–1800 lag die in Noordwest-Europa (Nederland, Engeland, Scandinavië) al vaak boven de 50% onder mannen, mede dankzij goedkopere boeken, volkstaalteksten en (in protestantse gebieden) Bijbellezers.
- **19e–20e eeuw:** Doorbraak naar massale geletterdheid. Verplicht onderwijs, goedkoop papier, kranten, romans en later pocketboeken zorgden ervoor dat lezen een normale vaardigheid werd voor vrijwel de hele bevolking in West-Europa en Noord-Amerika. Het “lezend publiek” werd breed: van elite naar middenklasse en arbeiders.
- **Karakter van het lezen:** Meer boeken, langere teksten, stil en privé lezen, en de opkomst van intensieve én extensieve leescultuur. Print stimuleerde diepgaand, lineair en geconcentreerd lezen.

Conclusie drukpers-tijdperk: Duidelijke en langdurige *toename* van zowel het percentage mensen dat kon lezen als de hoeveelheid en toegankelijkheid van leesstof. Lezen werd van privilege tot massavaardigheid.

2. De digitale omslag (PC → internet → social media, vanaf ca. 1980/1990): verandering en deels afname van diep lezen

De personal computer, gevolgd door internet en social media, bracht een fundamenteel andere dynamiek.

Aspect	Drukpers-tijdperk (tot ~1990)	Digitaal tijdperk (PC → social media)
Toegang tot tekst	Sterk toegenomen	Extreem toegenomen (oneindig veel tekst)
Hoeveelheid lezen	Sterk gestegen	Vaak gestegen of stabiel (meer schermtijd)
Soort lezen	Langer, lineair, diep	Korter, fragmentarisch, scannend, multimodaal
Diep / begrijpend lezen	Gestimuleerd	Onder druk (vooral bij jongeren)
Lezen voor plezier	Breed verspreid	Duidelijk gedaald
Leesvaardigheidsscores	Gestegen tot massaniveau	Stagnerend of dalend (PISA e.a.)

Belangrijke ontwikkelingen:

- De PC en later internet maakten tekst overal beschikbaar, maar introduceerden ook afleiding (hyperlinks, multitasking).
- Social media (vanaf ca. 2005–2010, versneld door smartphones) versterkten korte, snelle, visuele en sociale vormen van “lezen”: posts, stories, reels, comments. Dit is lezen, maar van een andere aard.
- Onderzoek (o.a. PISA, meta-analyses) laat zien dat printlezen sterker bijdraagt aan begrip en retentie dan digitaal lezen, vooral bij kinderen en complexe teksten. Digital reading heeft vaak een “screen disadvantage”.
- In Nederland en veel andere landen daalt de leesvaardigheid van 15-jarigen al langer, met een versnelling na 2012–2018 (smartphone-generatie). Een groeiend deel van de jongeren haalt het basisniveau niet meer. Lezen voor plezier is sterk teruggelopen.
- Totaal tijdsbesteding aan “lezen” is niet altijd gedaald (veel mensen lezen meer op schermen), maar de kwaliteit en diepgang van dat lezen wel. Diep, langdurig, geconcentreerd lezen van boeken of lange artikelen wordt een niche-activiteit van een kleiner deel van de bevolking.

Overall conclusie

- **Drukkers (1440–ca. 1990):** Structurele *toename* van publiek lezen → van elitevaardigheid naar massavaardigheid en een brede leescultuur.
- **Digitale media (PC → social media):** *Transformatie* van publiek lezen. Meer tekst dan ooit, maar minder diep, minder lineair en minder voor plezier. De brede, geconcentreerde leescultuur die de drukpers mogelijk maakte, staat onder druk. We zien een verschuiving van “diep lezen door velen” naar “veel oppervlakkig lezen + diep lezen door een kleinere groep”.

De drukpers democratiseerde en verdiepte het lezen. De digitale revolutie democratiseert toegang nog verder, maar fragmenteert en verzwakt tegelijkertijd de diepere leesvaardigheden bij een groot deel van het publiek.